

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-5-28>

Янішевська К. Д.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумського державного університету
<https://orcid.org/0000-0002-3648-5543>*

Прихожай М. В.,
*здобувачка освіти 3 курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
<https://orcid.org/0009-0005-2919-0797>*

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОНФЛІКТОМ В МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

THE GENESIS OF LEGAL REGULATION OF THE DEFINITION OF CONFLICT-RELATED SEXUAL VIOLENCE IN INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGISLATION

Стаття присвячена проблематиці правового визначення сексуального насильства, що відбувається в умовах збройних конфліктів, зокрема генези його нормативно-правового закріплення. Автори розглядають сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК) як форму геноциду, тортур, та інструменту етнічних чисток, що має глибокі історичні корені та зазнає жаклих масштабів у сучасних конфліктах по всьому світу, зокрема у контексті російсько-української війни.

У статті розглядається становлення правового закріплення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, у міжнародному праві та особливості його впровадження у національне законодавство України. Висвітлюється еволюція правових норм від історичного толерування таких дій до їх сучасної криміналізації та визнання як злочинів проти людяності й воєнних злочинів.

Після Другої світової війни саме діяльність трибуналів заклала підґрунтя для визначення сексуального насильства як злочину проти людяності, однак реальне визнання цього явища відбулося лише наприкінці ХХ століття завдяки розгляду справ у міжнародних трибуналах щодо колишньої Югославії та Руанди. Їхні рішення вперше створили чітку правову кваліфікацію подібних дій, визнавши, що сексуальне насильство може бути елементом геноциду, засобом етнічного очищення або інструментом терору проти цивільного населення. Водночас практика цих судових органів стала орієнтиром для подальшої розробки міжнародних стандартів захисту потерпілих та удосконалення національних механізмів правосуддя.

Окрему увагу приділено сучасним підходам України до реалізації міжнародних стандартів у сфері захисту постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Проаналізовано зміст Закону України «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації», який визначає статус постраждалих, умови отримання допомоги, порядок подання заяв та принципи конфіденційності.

Підсумовано, що, попри наявність об'єктивних труднощів, зумовлених умовами війни, Україна показує переваги та недоліки сучасного гуманітарного права на практиці, демонструє здатність адаптувати міжнародні стандарти, приймати спеціальні закони, запроваджувати репараційні механізми та активно вести публічну політику визнання та реагування на злочини.

Ключові слова: сексуальне насильство, збройний конфлікт, воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, кримінальна відповідальність, репарації, права постраждалих, міжнародні трибунали, Україна, законодавство.

The article is devoted to the issue of the legal definition of sexual violence occurring in armed conflicts, in particular the genesis of its regulatory and legal consolidation. The authors consider conflict-related sexual violence (CRSV) as a form of genocide, torture, and a tool of ethnic cleansing, which has deep historical roots and is occurring on a horrific scale in contemporary conflicts around the world, particularly in the context of the Russian-Ukrainian war.

The article examines the establishment of the legal consolidation of conflict-related sexual violence in international law and the peculiarities of its implementation in the national legislation of Ukraine. It highlights the evolution of legal norms from historical tolerance of such actions to their current criminalization and recognition as crimes against humanity and war crimes.

After World War II, it was the work of the tribunals that laid the foundation for defining sexual violence as a crime against humanity, but real recognition of this phenomenon only came at the end of the 20th century thanks to the consideration of cases in international tribunals concerning the former Yugoslavia and Rwanda. Their decisions created a clear legal classification of such acts for the first time, recognizing that sexual violence can be an element of genocide, a means of ethnic cleansing, or an instrument of terror against the civilian population. At the same time, the practice of these judicial bodies became a benchmark for the further development of international standards for the protection of victims and the improvement of national justice mechanisms.

Particular attention is paid to Ukraine's current approaches to the implementation of international standards in the field of protection of victims of conflict-related sexual violence. The content of the Law of Ukraine "On the Status of Persons Affected by Sexual Violence Related to the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine and Urgent Interim Reparations" is analyzed, which defines the status of victims, the conditions for receiving assistance, the procedure for submitting applications, and the principles of confidentiality.

It is concluded that, despite the objective difficulties caused by the conditions of war, Ukraine demonstrates the advantages and disadvantages of contemporary humanitarian law in practice, showing its ability to adapt international standards, adopt special laws, introduce reparation mechanisms, and actively pursue a public policy of recognition and response to crimes.

Key words: *sexual violence, armed conflict, war crimes, international humanitarian law, criminal responsibility, reparations, victims' rights, international tribunals, Ukraine, legislation.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної тематики зумовлена тим, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, залишається одним із найтяжчих міжнародних злочинів, який водночас є найменш задокументованим і найменш розкритим у судовій практиці. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України ця проблема набула особливої гостроти, адже випадки сексуального насильства проти цивільного населення, зафіксовані на деокупованих територіях, підтверджують системний характер цих злочинів і необхідність створення ефективних національних та міжнародних механізмів реагування. Питання визнання постраждалих, притягнення винних до відповідальності, а також надання репарацій і гарантій захисту постають не лише як правова, а й як гуманітарна та моральна потреба. Вирішення цих завдань визначає не лише ступінь відповідності України міжнародним зобов'язанням, а й рівень дотримання принципів справедливості та прав людини в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання. Проблематика правового визначення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, представлена в працях українських та зарубіжних науковців, які аналізують її у контексті міжнародного гуманітарного та кримінального права. Зокрема, цю тематику досліджувати такі науковці, як

Kuo P., Sanches do Amaral A.S., Anne-Marie de Brouwer Плахотнюк Н.В., Іржова М.А. та інші. Але незважаючи на наявність розробленої теоретичної та нормативної бази, слід торкнутися історико-правової хронології становлення норм щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та узагальнення етапів переходу від декларативного засудження до дієвих механізмів відповідальності і захисту постраждалих.

Метою статті є з'ясування еволюції правового визначення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, у міжнародному праві, простеження ключових етапів його кодифікації та особливостей імплементації міжнародних норм у національне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК) – це вид тортур і інструмент геноциду націй. Воно не є випадковим наслідком бойових дій, а свідомо використовується як засіб підкорення, терору й руйнування людської гідності. Такі злочини залишають незворотні психологічні та соціальні травми, що передаються поколіннями, руйнуючи спільноти зсередини.

Протягом століть СНПК залишалося у тіні правового регулювання – від сприйняття як порушення «сімейної честі» до поступового визнання як злочину проти людяності та воєнного злочину. Саме цей тривалий шлях,

що відображає еволюцію міжнародного гуманітарного права – від декларативних моральних норм до дієвих механізмів кримінальної відповідальності, що впроваджуються в Україні, – створює підґрунтя для аналізу сучасних викликів.

У Стародавній Греції такий акт вважався соціально допустимим і повністю відповідав військовим правилам та не включав приниження честі воїнів. Жінки переможеної сторони розглядалися як законна здобич, придатна для заміжжя, служіння у ролі наложниць, для примусової праці, чи як «трофеї» у воєнних таборах. У такому контексті зґвалтування трактувалося як винагорода для переможців і не переслідувалось як злочин [1, с. 4].

Наприкінці 18 століття та протягом 19 століття закони війни повільно змінювалися, тобто війна мала вестися лише проти комбатантів, а не проти цивільних. Однак положення, які, імовірно, мали на меті захистити жінок від сексуального насильства, були нечіткими. Так у договорі про дружбу та торгівлю між Його Величністю Королем Пруссії та Сполученими Штатами Америки (*Treaty of Friendship and Commerce between His Majesty the King of Prussia and the United States of America, 1785*) у статті 23 зазначається: «Всі жінки і діти... загалом всі інші професії, призначені для загального існування та блага людства, мають бути дозволені на їхній відповідній посаді, і вони не можуть бути пригніченими... з боку збройних сил» [2].

Одним з перших кодексів, що забороняли СНПК, також був Кодекс Лібера 1863 року, у статті 44 якого вказано: «Всі випадки розбою, грабунку чи мародерства, навіть після захоплення місцевості силою, усі зґвалтування, поранення, каліцтва або вбивства таких жителів, заборонені під загрозою смертної кари або іншого суворого покарання, яке може здатися відповідно до тяжкості правопорушення [таких, що] солдат, офіцер або рядовий, в діянні вчинення такого насильства та непокоря начальнику, який наказує йому утримуватися від цього, може бути законно вбитий на місці таким начальником» [3].

Брюссельська декларація (1874) у статті 38 також зазначає: «Необхідно поважати сімейну честь і права, життя і майно людей, а також їхні релігійні переконання та практику» [4].

Значним прогресом у формуванні міжнародно-правових стандартів захисту цивільного населення стало прийняття та розширення Женевської конвенції 1864 року, спрямованої на захист поранених і хворих під час війни, а також Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років, які мали на меті гуманізацію ведення воєнних дій та зменшення страждань цивільних. Вони суттєво розвинули кодифікацію законів і звичаїв війни.

IV Гаазька конвенція 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі є найважливішою з Гаазьких конвенцій для захисту жінок під час воєнних дій. Стаття XLVI IV Гаазької конвенції 1907 року говорить: «Сімейна честь і права, життя людей мають поважатися» [5]. Таким чином, уявлення про сексуальне насильство під час війни поступово змінилися від «нагороди переможцям» до «злочину проти жінки».

Попри формальне закріплення норм, спрямованих на обмеження насильства щодо цивільного населення, їхня реальна дієвість залишалася вкрай низькою, оскільки впроваджувалась через категорії «сімейної честі» та «моральності», а не через автономні права жінки; це відсувало сексуальне насильство в площину етики, а не чіткої кримінальної відповідальності. Навіть там, де санкції формально існували, як у вищезгаданому Кодексі Лібера із загрозою смертної кари, дієві механізми примусу й підзвітності були слабкими: правозастосування залежало від волі командирів і держав, індивідуальна кримінальна відповідальність була нефіксованою, а міжнародна – фактично відсутньою.

Після закінчення Першої світової війни виникла нова можливість для притягнення до відповідальності за сексуальне насильство у міжнародному кримінальному контексті. Комісія з воєнних злочинів, заснована у 1919 році для дослідження порушень, скоєних Німеччиною та іншими державами, виявила переконливі докази сексуальних злочинів та, відтак, включила зґвалтування та примусову проституцію до переліку порушень законів і звичаїв війни.

Попри це, спроби довести до суду ці злочини виявилися практично неможливими до реалізації, і норма знову лише мала декларативний характер гуманітарної політики, а не слугувала інструментом захисту і відновлення прав [1, с. 5].

Ще один крок до становлення СНПК як злочину був зроблений з появою міжнародних кримінальних трибуналів. Першими кримінальними трибуналами були Нюрнберзький у 1945 році та Токійський з 1946 до 1948 року.

Попри докази сексуального насильства, небажання переслідувати злочини сексуального насильства, вчинені під час війни, не змінилося суттєво. У жодному зі згаданих трибуналів не було справи про СНПК, проте непряма можливість переслідувати такі злочини існувала.

Підпункт (с) статті 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзького статуту), що визначав злочини проти людяності, міг створити можливість для переслідування злочинів сексуального насильства за категорією «інші нелюдські діяння». Під час судових процесів було представлено докази таких злочинів, і фактично зґвалтування були включені до переліку вчинених діянь, за які підсудних визнано винними у Токію, однак судді у своїх рішеннях фактично ухилилися від окремого розгляду цих злочинів. У рішенні в справі Токію зґвалтування було включене, але лише як частина більших жорстоких дій, вчинених вищими воєначальниками. [6, с. 307]

Змінотворчим можна вважати створення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ). МТКЮ також був першим міжнародним кримінальним трибуналом, який виніс вирок за зґвалтування як форму тортур і за сексуальне поневолення як злочин проти людяності, а також першим міжнародним трибуналом у Європі, який виніс обвинувачувальні вирoki за зґвалтування як злочин проти людяності.

У Резолюції від 17 квітня 1993 року Рада Безпеки знову засудила «всі порушення міжнародного гуманітарного права, включаючи, зокрема, практику «етнічних чисток» і масове, організоване та систематичне затримання та зґвалтування жінок». У звіті Комісії експертів зазначено, що «протягом різних етапів збройних конфліктів у колишній Югославії надходили численні повідомлення про широко поширені та систематичні зґвалтування та інші форми сексуального насильства». Вперше в історії було чітко визнано, що зґвалтування здійснювалися під час збройного конфлікту, і, як таке, чітко положення в Статуті МТКЮ в статті 5(g) як злочин проти людяності. [7]

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії завершив виконання свого мандату у грудні 2017 року. За час своєї діяльності він визнав винними у вчиненні сексуальних злочинів 32 особи, п'ятеро з яких зізналися у безпосередній участі в актах сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Ще четверо були притягнуті до відповідальності за невжиття заходів для запобігання таким злочинам. [8, с. 5]

Важливим етапом у становленні міжнародного правового розуміння сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, стало рішення Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди у справі «Прокурор проти Жана-Поля Акеєсу» (ICTR-96-4-T, 1998). У рішенні вперше було офіційно визнано, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть становити акти геноциду, якщо вони вчиняються з наміром знищити певну етнічну групу повністю або частково. Тоді суд встановив, що СНПК в Руанді мало систематичний характер і використовувалося як засіб руйнування соціальної структури громади, приниження та фізичного знищення жінок народності тутсі. [9, с. 43]

Цей вирок став ключовим прецедентом у практиці міжнародного кримінального правосуддя. Саме на основі справи Акеєсу сформувалося розуміння того, що сексуальне насильство може бути не лише воєнним злочином чи злочином проти людяності, а й способом реалізації політики геноциду. Досвід Руанди сприяв подальшій кодифікації норм у міжнародному праві, зокрема вплинув на положення Римського статуту 1998 року та «Елементи злочинів» Міжнародного кримінального суду, у яких уперше чітко визначено склади таких злочинів, як зґвалтування, сексуальне рабство, примусова вагітність, стерилізація чи переслідування за ознакою статі.

Практика Міжнародний трибунал для Руанди (МТР) також стала основою для розвитку доказових стандартів у справах про СНПК. Суд визнав, що відсутність згоди у таких випадках може проявлятися не лише через фізичний примус, а й через ситуаційний контекст – страх, терор, безвихідь, соціальний чи психологічний тиск. Це суттєво розширило можливості кваліфікації та розслідування таких злочинів у подальшій практиці міжнародних трибуналів [10, с. 150].

Досвід Руанди також вплинув на подальше формування міжнародних стандартів реагування на СНПК, зокрема у межах резолюцій Ради Безпеки ООН 1820 (2008) та 1888 (2009), які визначили сексуальне насильство загрозою міжнародному миру та безпеці. Рішення МТР стало відправною точкою для розроблення системного підходу до боротьби зі СНПК, заснованого на трьох основних критеріях: визнанні, доступі до правосуддя та репараціях для постраждалих.

Як наслідок попередніх подій, влітку 1998 року було створено Міжнародний кримінальний суд (МКС). Статут МКС був ухвалений під час Конференції уповноважених представників ООН у Римі, де 120 держав проголосували «за», 7 – «проти» та 21 утрималася. Після ратифікації 11 квітня 2002 року загальна кількість держав, які ратифікували Статут, досягла 66, забезпечивши необхідну кількість для набуття чинності. [1, с. 19]

МКС має постійну юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів і злочину агресії. Розташований у Гаазі (Нідерланди), Суд не замінює національні системи правосуддя, а діє як їх доповнення, втручаючись лише у випадках, коли держави не бажають або не здатні самостійно здійснювати кримінальне переслідування винних осіб. Діяльність МКС ґрунтується на Римському статуті – міжнародному договорі, ухвалені шляхом консенсусу держав-учасниць [11, с. 375].

Згідно зі статтею 5 Римського статуту, до юрисдикції Суду належать «найсерйозніші злочини міжнародного значення», а саме геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії. Важливим досягненням стало те, що сексуальне насильство офіційно визнано як один із злочинів проти людяності та військових злочинів, який може кваліфікуватися також як переслідування за ознакою статі. Крім того, злочини сексуального насильства, що супроводжуються тортурами, поневоленням чи іншими нелюдськими діями, розглядаються як самостійні підстави для кримінального переслідування в межах міжнародного правосуддя [12, с. 69].

Подальший розвиток міжнародного підходу до СНПК відбувся завдяки інституціоналізації стандартів Міжнародним кримінальним

судом. Політика Офісу прокурора МКС щодо сексуальних і гендерно-зумовлених злочинів (2014) закріпила принципово нову парадигму – перехід від карального до постраждало-орієнтованого підходу. У документі вперше системно визначено, що розслідування, доказування та судовий розгляд таких злочинів мають ґрунтуватися на врахуванні гендерних відмінностей, соціальних ролей, ступеня травматизації та контексту насильства. Замість зосередження на діях злочинця політика спрямувала фокус на досвід і потреби жертви, закріпивши trauma-informed принципи роботи слідчих, прокурорів та експертів [13].

Водночас цей документ став підґрунтям для формування трьох провідних засад діяльності Суду щодо злочинів сексуального насильства: індивідуально та постраждало-орієнтованого підходу, забезпечення доступу до правосуддя та репарацій. Перший принцип означає визнання унікального досвіду потерпілих, урахування гендерних, вікових і культурних особливостей у процесі розслідування. Другий – гарантує право потерпілих не лише бути свідками, а й брати участь у процесі, що закріплено у статті 68(3) Римського статуту, яка надала можливість безпосереднього висловлення своїх поглядів і занепокоєнь перед Судом. Третій – передбачає комплексне відшкодування шкоди через матеріальні, психологічні та символічні репарації відповідно до статті 75 Статуту, які реалізуються як індивідуально, так і колективно через Trust Fund for Victims.

Еволюція становлення СНПК як злочину чітко прослідковується не лише у принципах роботи, а й у самому визначенні, яке перейшло з образи гідності сім'ї чи порушення суспільного ладу до чітко сформованого переліку дій щодо постраждалих, де постраждалі від СНПК здобувають статус суб'єкта права. Сучасне уявлення про СНПК зараз може бути підсумоване в щорічному звіті Генсека щодо виконання резолюцій 1820 (2008), 1888 (2009), 1960 (2010) і 2106 (2013), де СНПК виступає як «зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, вагітність, стерилізація, примусовий шлюб та інші форми насильства подібної тяжкості, пов'язані із конфліктом, у тому числі торгівля людьми для сексуальної експлуатації» [14].

Сучасна модель МКС відображає трансформацію міжнародного правосуддя – від декларативного засудження сексуального насильства до створення сталої системи визнання, участі й відновлення. Саме вона формує підґрунтя для практичних механізмів притягнення винних до відповідальності у справах про СНПК.

Продовження змін політики щодо СНПК однозначно можна спостерігати на прикладі російсько-української війни. У цьому контексті Україна, яка переживає повномасштабну збройну агресію в центрі Європи, стає показовим прикладом практичного продовження цієї історичної еволюції.

У 2024 році Моніторингова місія з прав людини в Україні задокументувала 209 випадків сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, зокрема зґвалтування, спроби зґвалтування, погрози зґвалтування, кастрацію, каліцтво статевих органів, застосування електрошоку, побиття статевих органів і примусове оголення. Від цих злочинів постраждали 156 чоловіків, 46 жінок, 6 дівчат і 1 хлопець; переважна більшість випадків була вчинена представниками російських збройних сил, правоохоронних органів та пенітенціарної системи [14].

Як наголосила речниця Міністерства закордонних справ України Мар'яна Беца, «значна кількість випадків залишаються неврахованою через відмову РФ допустити спостерігачів ООН, а також нерідко через стигму, страх, репресії». За словами спеціалістки з прав людини, представниці Моніторингової місії ООН Романи Лемішки, зазначені у звіті 209 справ – і це лише ті, які були офіційно задокументовані упродовж 2024 року, тоді як реальна кількість є набагато вищою: станом на травень 2025 року було зафіксовано 484 справи, і ця цифра постійно зростає [15].

Водночас оцінити навіть приблизну кількість постраждалих на тимчасово окупованих територіях наразі є неможливим.

Прикладом продовження міжнародної політики в Україні може бути законопроект, що був зареєстрований 09.10.2023 року за поданням народної депутатки Марини Бардіної «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» та прийняти у ціло-

му 20 листопада 2024 року. Цей Закон визначає правовий статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, визначає правові основи надання їм невідкладних проміжних репарацій. У даному законодавчому акті пропонуються заходи, спрямовані на захист прав постраждалих, надання їм репарацій та забезпечення соціальної підтримки. Також визначається правовий статус осіб, які постраждали від сексуального насильства, а також членів їхніх сімей. Це стосується як осіб, які безпосередньо зазнали сексуального насильства під час збройної агресії, так і дітей, народжених унаслідок такого насильства. Крім того, допомога передбачена членам сімей загиблих або померлих постраждалих осіб, включаючи батьків, які не були позбавлені батьківських прав до досягнення постраждалою особою повноліття, подружжя, утриманців та осіб, які проживали з постраждалою особою в одній сім'ї і вели спільне господарство. Ці положення закону спрямовані на охоплення широкого кола осіб, які постраждали безпосередньо або опосередковано [16].

Одним із ключових елементів закону є система невідкладних репарацій, яка включає компенсації, реабілітацію, сатисфакцію та реституцію. Невідкладні компенсації спрямовані на задоволення нагальних потреб постраждалих, а реабілітаційні програми включають медичну, психологічну, соціальну та правову допомогу. Усі ці заходи мають на меті відновлення прав постраждалих осіб та забезпечення їхньої адаптації в суспільстві. Особливу увагу приділено процедурі подання заяв на отримання допомоги.

Під час опису інших змін у державній політиці стосовно СНПК, позитивні зрушення можна також відзначити в Стратегічному плані реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Метою даного Стратегічного плану є покращення доступу до правосуддя для осіб, які постраждали від сексуального насильства пов'язаного з конфліктом, шляхом вдосконалення процесів розслідування та кримінального переслідування, а також комплексного забезпечення прав та

потреб потерпілих та свідків у відповідності до високих міжнародних стандартів [17].

Стратегічний план також передбачає координацію дій між різними правоохоронними органами й прокуратурою для забезпечення ефективного вирішення питань, пов'язаних із СНПК, зокрема через систематизацію найкращих практик і стандартів дій.

Також, Національним агентством України з питань державної служби було видано наказ «Про затвердження типової загальної короткострокової програми підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування «Виявлення і реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та надання допомоги постраждалим», що також має сприяти чутливості до СНПК та покращення швидкості реагування [18].

Важливо також зазначити про досвід судових процесів, пов'язаних із притягненням російських військовослужбовців до відповідальності за злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Правоохоронні органи України вже здійснили низку розслідувань і передали до суду кілька справ, за якими винесено обвинувальні вироки. Більшість проваджень мають закритий або анонімний характер з міркувань безпеки постраждалих. Водночас прокуратури окремих областей повідомляють про заочні рішення судів щодо російських військових, визнаних винними

у вчиненні актів сексуального насильства під час збройної агресії проти України. Показовим є випадок, коли український суд виніс вирок у справі про зґвалтування громадянки України, розглянувши його у закритому засіданні без присутності потерпілої. Про аналогічні справи періодично інформують правозахисні організації, засоби масової інформації та офіційні сторінки органів прокуратури [19]. Ці справи не лише мають практичне значення для встановлення справедливості, а й символізують поступову трансформацію ставлення до сексуального насильства в умовах війни – від замовчування до офіційного визнання та правового реагування.

Таким чином, еволюція СНПК – від маргіналізованого явища до чітко визначеного злочину міжнародного права – демонструє, наскільки глибоко змінилися підходи до справедливості, захисту жертв та запобігання безкарності. Україна, з огляду на контекст повномасштабної війни, постає не лише як жертва СНПК, а й як держава, яка показує переваги та недоліки сучасного гуманітарного права на практиці, демонструє здатність адаптувати міжнародні стандарти, приймати спеціальні закони, запроваджувати репараційні механізми та активно вести публічну політику визнання та реагування на злочини. Вважаємо, що необхідним є подальший розвиток національної нормативної бази, узгодження її з міжнародними стандартами та забезпечення реального доступу постраждалих до правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brouwer A.-M. *Supranational Criminal Prosecution of Sexual Violence: The ICC and the Practice of the ICTY and the ICTR*. *Intersentia*, 2005. 570 c. URL: <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/supranational-criminal-prosecution-of-sexual-violence-the-icc-and/> (дата звернення: 24.10.2025).
2. Treaty of Friendship and Commerce between His Majesty the King of Prussia and the United States of America : Treaty від 10.09.1785. URL: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/prus1785.asp (дата звернення: 24.10.2025). (дата звернення: 24.10.2025).
3. Інструкція для керування діючою армією Сполучених Штатів (Кодекс Лібера) : Інстр. Сполуч. Штати Америки від 24.04.1863. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/liebercode-1863> (дата звернення: 24.10.2025).
4. Брюссельська декларація про закони та звичаї війни (Brussels Declaration on the Laws and Customs of War). 27 серп. 1874 р. *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions, and Other Documents* / ed. by Dietrich Schindler and Jiří Toman. 4th ed. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff, 2004. P. 21–28. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/brussels-decl-1874/article-38?activeTab=> (дата звернення: 24.10.2025).
5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 25.10.2025).
6. Kuo P. Prosecuting Crimes of Sexual Violence in an International Tribunal. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2002. Т. 34, № 3. С. 305–321. URL: <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol34/iss3/8/> (дата звернення: 25.10.2025).

7. Crimes of Sexual Violence | International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/en/features/crimes-sexual-violence> (дата звернення: 25.10.2025).
8. Міністерство юстиції України Нац. соціальна сервісна служба України Представництво Фонду народонаселення ООН (UNFPA) в Україні ГО «Ла Страда – Україна». Аналітична довідка. Комплексна допомога постраждалим від СНПК та репарації: Балканський досвід для України. Київ : М-во юстиції України, 2024. 36 с.
9. Sanches do Amaral A. S. Sexual and gender-based crimes in the International Criminal Court : дисертац. дослідж. / ред. José Luis de la Cuesta Arzamend. Сан-Себастьян : Universidad del País Vasco, 2019. 605 с. URL: https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/50144/TESIS_SANCHES%20DO%20AMARAL_ANA%20SILVIA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 25.10.2025).
10. Buss D. E. Rethinking 'Rape as a Weapon of War'. *Feminist Legal Studies*. 2009. Т. 17, № 2. С. 145–163. URL: <https://doi.org/10.1007/s10691-009-9118-5> (дата звернення: 25.10.2025).
11. Плахотнюк Н.В., Іржова М.А. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2020. № 3. С. 374–378.
12. Антонович М. М. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2017. Т. 193. С. 67–70.
13. Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes : аналіт. док. політики від 20.06.2014. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/otp/Policy_Paper_on_Sexual_and_Gender-Based_Crimes-20_June_2014-ENG.pdf (дата звернення: 25.10.2025).
14. United Nations Secretary-General. Conflict-related sexual violence: Report of the Secretary-General (S/2025/389). Нью-Йорк : United Nations, 2025. 34 с. URL: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2025/08/report/report-of-the-secretary-general-on-conflict-related-sexual-violence/SG-Report-2024-FINAL.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
15. У 2024 році ООН задокументувала в Україні 209 випадків сексуального насильства на війні. *ZMINA*. URL: <https://zmina.info/news/u-2024-rocz-i-on-zadokumentovala-v-ukrayini-209-vypadkiv-seksualnogo-nasyilstva-na-vijni/> (дата звернення: 25.10.2025).
16. Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації : Закон України від 20.11.2024 № 4067-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
17. Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/strategicnii-plan-shhodo-realizaciyi-povnovazen-organiv-prokuraturi-u-sferi-kriminalnogo-peresliduvannya-za-vcinennya-miznarodnix-zlociniv-na-2023-2025-roki>. (дата звернення: 25.10.2025).
18. Про затвердження типової загальної короткострокової програми підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування «Виявлення і реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та надання допомоги постраждалим» : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 14.10.2022 р. № 96-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0096859-22#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
19. Притягнути російських військовослужбовців до відповідальності за вчинення сексуального насильства можливо. Внесено вирок у справі «ЮрФем: підтримки» – *Jurfem*. URL: <https://jurfem.com.ua/vyrok-snpk/> (дата звернення: 25.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025